

10 00 00 ИЛМҲОИ ФИЛОЛОГИЯ
10 00 00 ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ
10 00 00 PHILOLOGICAL SCIENCES

10 01 03 ЛИТЕРАТУРА НАРОДОВ СТРАН ЗАРУБЕЖЬЯ
10 01 03 LITERATURE OF FOREIGN COUNTRIES PEOPLES

УДК 821
ББК 83.3 (0)9

**МУҲОКОТ ВА ШИНОХТИ ОН
АЗ НАЗАРИ ХОҶА
НАСИРИДДИНИ ТҶСӢ** *Одинаев Нурмухаммад Сафарович,
ходими илми Институти забон ва адабиёти ба
номи Рӯдакӣ (Тоҷикистон, Душанбе)*

**МИМЕСИС (МУҲОКОТ)
И ЕГО ПОЗНАНИЕ С ТОЧКИ
ЗРЕНИЯ ХОДЖИ
НАСИРУДДИНА ТУСИ** *Одинаев Нурмухаммад Сафарович,
научный сотрудник Института языка и
литературы им. Рудаки АН РТ
(Таджикистан, Душанбе)*

**MIMESIS (MUKOKHOT) AND
ITS COGNITION FROM KHODJI
NASIRUDDIN TUSI'S
POINT OF VIEW** *Odinayev Nurmuhammad Safarovich,
scientific officer of the Institute of language and
literature named after Rudaki under the Academy of
Sciences of Tajikistan Republic
E-MAIL: odinaievn@mail.ru*

Калидвожаҳо: Насируддини Тӯсӣ, Арасту, Ибн Сино, муҳокот, шеър, илм, мантиқ

Мақолаи мазкур ба шинохти муҳокот ҳамчун масоили мубрами илми адабиёт-шиносии асримиёнагии тоҷик дар мисоли назариёти адабӣ эстетикӣ донишманди бузурги илму адаби тоҷик дар асри XIII Ҳоҷа Насириддини Тӯсӣ бахшида шудааст. Муаллиф ба хулоса меояд, ки Ҳоҷа Насириддини Тӯсӣ нахустин донишманде мебошад, ки ба муҳокот ба сифати истилоҳи илмӣ муроҷиат намуда, ба он таърифи мухтасар ва мушаххас додааст, ки минбаъд мавриди эътибори аҳли мантиқ ва адаб қарор дода шудааст. Ҳоҷа Насириддини Тӯсӣ дар мавриди шинохти муҳокот ва вижагиҳои он аз Арасту ва пайравони ӯ – Ибни Сино ва Форобӣ ном набарад ҳам, дар рафти тадқиқот маълум мегардад, ки ӯ дар таҳқиқи ин масъала аз доираи таълимоти мантиқиён берун нарафтааст. Ӯ муҳокотро чун мантиқиён дар доираи илми шеър маҳдуд накарда, балки онро дар тамоми соҳаи эҷод, чун рассомӣ, шоирӣ ва носирӣ ҳам баррасӣ менамояд ва ба хулосае меояд, ки ашё ё ҳодисаҳои тасвиришаванда ба асли худ як хел намебошанд.

Ключевые слова: Насируддин Туси, Аристотель, Ибн Сина, мимесис, стих, наука, логика

Статья посвящена анализу проблемы мимесиса, его познания как основной проблемы средневекового литературоведения на основе литературно-эстетических взглядов великого мыслителя XIII века Насируddина Туси. Делается вывод, что Ходжа Насируddин Туси является первым мыслителем, обратившим внимание на мимесис как на науч-

---

ный термин. Предложенное им краткое и точное определение этого термина в дальнейшем находилось в центре внимания логиков и литературоведов. Ходжа Насируддин Туси в процессе анализа мимесиса и его особенностей не упоминает имен Аристотеля, Фараби, Ибн Сины, однако его труды свидетельствуют, что тусский мыслитель рассматривает мимесис в рамках учения средневековых логиков. При этом Туси не ограничивается рассмотрением мимесиса только в рамках поэтологии, а анализирует его присутствие во всех отраслях творчества, в том числе в живописи, прозе, и приходит к выводу, что описываемые предметы или события не совпадают с их истинным бытием.

Key words: *Nasiruddin Tusi, Aristotle, Ibn Sini, Mimesis, verse, science, logic*

The article is an analysis beset with the problem of mimesis, its cognition as the central topic of mediaeval literary criticism based on literary-aesthetic views of Nasiruddin Tusi, a great thinker of the XIII-th century. The conclusion is made to the effect that Khodja Nasiruddin Tusi is the first thinker who paid attention to mimesis as a scientific term. The brief and precise definition of this term proposed by him was further on in the focus of attention of logicians and literary critics. Though in the process of the analysis referring to mimesis Khodja Nasiruddin Tusi doesn't mention the names of Aristotle, Farabi, Ibn Sino, nevertheless, his works testify that the thinker considers mimesis in the frames of the tenet of mediaeval logicians.

But Tusi doesn't confine himself with treating mimesis only in the frames of poetology, he analyzes its presence in all the fields of creation, painting and prose inclusive; he comes to the conclusion that the subjects and events described don't coincide with their genuine essence.

Аксари мутарчимони «Фанни шеър»-и Арасту истилоҳи ««mimesis»-ро шартан ба вожаҳои «таклид», «тахайюл, “ташбеҳ” ифода карда, иқрои мешаванд, ки ин вожаҳо аз фаҳмиши имрӯзин куллитар ва фарохтар мебошанд. Дар ҳолате ки «mimesis» ба вожаи “таклид” ифода мегардад, аксари муҳаққикон маҳз ҳамин хусусияти истилоҳии муҳокотро сабабгори дар байни Арасту ва Афлотун ба вучуд омадани ихтилоф медонанд (2, 189-197). Аз ҷумла, Муҳаммадризо Шафеъии Кадканӣ вобаста ба ин масъала ба ҷунин хулоса мерасад: «Ва ихтилофи Арасту ва Афлотун ба сари ҳунар ва шеър шояд бетаъсир аз ҳамин мавзӯ набудааст ва мебинем, ки Афлотун аз роҳ ёфтани шоирон ба мадинаи фозила ба ҳамин иллат, ки муқаллидонанд, манъ мекунад ва Арасту мекунад, ки кори ҳунармандиро арҷмандтар аз сармашки он нишон диҳад» (3, с. 30).

Бояд тазаққур дод, ки мувоҳисаи Афлотун ва Арасту дар шинохти мақоми шеър ва шоир дар ҷомеа ва роҳ наёфтани шоирон ба “мадинаи фазилаи Афлотун” асрҳост, ки дар маркази таваҷҷуҳи муҳаққикон қарор дорад. Доктор Абдулхусайни Зарринқӯб дар рисолаи «Шеъри бедурӯғ, шеъри бениқоб» (3, с. 187-197) оид ба мувоҳисаи Афлотун ва Арасту дар нисбати мақоми шеър шоирӣ ва сабабҳои ба “шаҳри ҳаёлии Афлотун” роҳ наёфтани шоирон ҷунин изҳори назар мекунад: «Дар ин мадинаи ҳаёли, ки барои таъсис ва идораи он Афлотун тарҳро дорад ва эҳтиёҷҳо, ҷойҳои барои шоирон нест. Дар воқеъ, назди Афлотун шеър ва шоирӣ ҷизе нест, ки агар таҳти назорати ҷомеа набошад, барои соодати халқ хатарҳо дорад ва зиёнҳо. Таъсири бади шеър дар ахлоқи ҷавонон назди Афлотун аз асбоби умдаест дар тарзи шоирон. Арасту дар кори олам ба ҷашми воқеъбинӣ менигарист. Аз ин рӯ, шеърро бар манзалати воқеият дида, ба ҳилофи устодаш аз назари ахлоқ ба баррасии моҳият ва авсофи он мепардозад. Вай суварӣ маъқуло ҳақиқати воқеъ намедид, то коиноти

махсус ва маръиро соя ва тасвири онҳо бидонад. Бад-ин гуна воқеъбинӣ ӯ баҳонае ба ҳаёли шоирона наметод, то арзиши маҳсусотро мункир шавад ва коиноти оламро соя ва тасвири талаққӣ кунад аз ҳақиқат. Ба илова, назди вай маншаи абдоъ ва эҷоди шеър ва осори хунар иборат бувад аз алоқа ба тақлид ва муҳокот» (3, с. 193).

Ҳамин тариқ, Арасту бо шинохти воқеият ва инъикоси он дар зехни инсон фаҳмиши муҳокотро ба вучуд овард. Ин ҷо қайд кардан ҷои аст, ки ҳикмати ҷунунӣ, он чи бар завқ ва фикри муслимани ғалаба ёфт, фалсафаи Арасту буд, на Афлотун ё ба ибораи дигар, Арасту бо фалсафаи шинохти шеър ва маҳсусиятҳои он дар муҳити фалсафаи асримиёнагии тоҷик марому мақсади худро пайдо намуд. Ба назари мо, истиқболи мутафаккирони асримиёнагии тоҷик аз назариёти адабию эстетикӣ Арасту дар шинохти шеър ва шоирӣ аз ҳамин нукта оғоз мегардад.

Муҳокот ва таърифи он аз масъалаҳои мебошад, ки дар доираи мувоҳисаи аҳли мантиқ аҳамияти бештар касб карда, то имрӯз мавриди гуфтӯгуи муҳаққиқон қарор дода шудааст. Нахустин касе, ки ба муҳокот ба сифати истилоҳи илмӣ муроҷиат намуда, ба он таърифи муҳтасар ва мушаххас додааст, донишманди бузурги илму адаби тоҷик дар асри XIII Хоҷа Насириддини Тӯсӣ мебошад. Ӯ дар асари ба илми мантиқ бахшидаи худ «Асос-ул-иктибос» дар мақолаи нуҳуми он ки «Дар шеър» ном дорад, дар фасли дувуми он «Дар таҳқиқи тахайюл ва муҳокот ва баёни вачҳи истеъмоли он» оид ба чигунагии он маълумоти муфассал медиҳад. Қайд кардан ҷои аст, ки Хоҷа Насириддини Тӯсӣ гарчанде аз Арасту ва пайравони ӯ – Ибни Сино ва Форобӣ ном набарад ҳам, муҳокотро дар доираи таълимоти онҳо баррасӣ менамояд. Нахуст, Хоҷаи Тӯсӣ муҳокотро ҳамчун истилоҳи фанни шеър аз нигоҳи зебоишносии ва инъикоси табиати воқеӣ шарҳ медиҳад ва тахайюлу муҳокотро дар як боб таҳқиқ менамояд. Зеро муҳокот агар ба фаҳмиши Тӯсӣ вобастаи шеър намебуд, онро дар мақолаи нуҳум «Дар шеър» таҳлил наменамад. Бинобар ин, муҳокот аз нигоҳи Тӯсӣ на фақат ба илми шеър, балки ба тамоми соҳаи эҷод, ҷунун рассомӣ, шоирӣ ва носирӣ ҳам дахл дорад. Шартӣ аввалини муҳокотро Хоҷаи Тӯсӣ, пеш аз ҳама, дар он мебинад, ки ашъ ё ҳодисаҳои тасвиршаванда ба асли худ як хел набошад. Ин таърифе, ки Хоҷаи Тӯсӣ нисбат ба муҳокот ироа мекунад, дар тадқиқоти аксари муҳаққиқони илми бадеъ оварда нашудааст. Масалан, дар тадқиқоти пураъриши доктор Муҳаммадризо Шафееӣ Кадканӣ «Суварӣ ҳаёл дар шеъри форсӣ» гарчанде оид ба муҳокот маводи зиёде оварда шуда бошад ҳам, ин таърифи саҳеҳи Хоҷа Насириддин ба назар гирифта нашудааст ва дар баробари ин таърифи дигарро низ пешниҳод наменамад.

Аллома Шиблии Нуъмонӣ дар асари гаронқадри худ «Шеър-ул-ачам» дар боби «Таърифи муҳокот» ин мафҳумро дар ҳифзи шакли зоҳирии сурати аслии ашъ шинохта, ҷунун менигорад: «Маънии аслии муҳокот он аст, ки як чиз ба ҳолате ба тавре адо шавад, ки сурати аслии он дар пеши назар мучассам гардад» (8, с. 9). Ҳадафи ӯ аз ин нукта таъкид бар он аст, ки эҷодкор ҳамеша дар аснои тасвири ҳодисоту воқеият аз ҳадди эътидол дур наравад, то хонанда аз ин тасвир «сурати аслии ашъ»-ро дарёфт карда тавонад. Агар ба ин таъриф амиқтар назар андозем, мебинем, ки Шиблии Нуъмонӣ низ шояд аз таърифи Хоҷаи Тӯсӣ огоҳ набудааст, зеро муҳиммотеро, ки дар бунёди муҳокот Хоҷаи Тӯсӣ ироа мекунад, донишманди Ҳинд ба эътибор намегирад. Аз ҳамин сабаб аст, ки ӯ дар фаҳмиш ва шинохти муҳокот бештар ба «сурати асли» таъя карда, аз тахайюлот ҳамчун воситаи зуҳури бадеият сарфи назар менамояд. Ҳамчунин, аз назари Шиблии Нуъмонӣ «тасвир... бештар ба

тахайюл иртибот дорад, назар ба муҳокот” ва муҳаққиқ ба ин нукта фарохтар назар андохта мефармояд: «Аммо фарқи байни тасвир ва муҳокот ин аст, ки дар тасвир харчанд илова бар ашъи моддӣ ҳолат ё ҷазабат ҳам мумкин аст, сурат кашида шавад. Оре, як нафар мусаввир ва наққоши моҳир сурати одамиро тавре тарсим мекунад ва нақш мекунад, ки аз чеҳра, ҷаззобияти инсонӣ, мисли ранҷ, хушӣ... зоҳир мешавад» (8, с. 9). Аз ин нукта чунин хулоса метавон кард, ки фарқи тасвир аз дигар васоити эҷод он аст, ки дар тасвир ҳолати рӯҳии инсонро дарк кардан мумкин аст, вале имконоти муҳокот дар инъикоси ҳолати равонии объекти тасвиршаванда маҳдуд мебошад. Вале муҳаққиқон вазифаҳои муштараки тасвир ва тахайюлро дар тасвири воқеоту ҳодисот ба мушоҳида нагирифтаанд.

Донишманди эронӣ Шафеъии Кадканӣ “тасвир” ё “хаёл”-ро дар баробари image/imagery доништа, онро ба маҷмӯи тасвироти баънӣ ва маҷозӣ вобаста медонад ва ба чунин хулоса меояд, ки вазифаи ғӯянда бо калимот ва рассом бо сурат воқеият ва ё ҳодисотро тасвир карда, нақшро дар зеҳни хонанда ё шунаванда ба вучуд овардан мебошад. Аз ҳамин нуктаи назар, муҳаққиқони асримиёнагии тоҷик “тасвир” ё “хаёл”-ро унсурҳои асосӣ дар каломи шоирона доништаанд. Абдунабӣ Сатторзода дар ин ҷода мушоҳидаҳои басо ҷолиб дошта, аз ҷумла, «каломи муҳайял»-ро, ки мантиқиён аз муҳиммоти шеър доништаанд, ба фаҳмиши имрӯза «тасвири ҳунарий» меҳисобад: «Эътибори тасвир ба масобаи ғусули зотии шеър дар таърихи назариёти адабии мардуми ориёӣ як падидаи илмӣ комилан тозае буд, ки кайфияти шинохти шеърро метавон гуфт, ки дар Шарқи мусулмонӣ ба қуллӣ тағйир дод» (6, с. 127).

Дар ҳақиқат, тасвир ҳам аз ҷиҳати моҳият ба тахайюли айнӣ наздик мебошад. Дар забони англисӣ истилоҳи “image” дар ҷанд маврид ба қор равад ҳам, ба сифати истилоҳи адабиётшиносӣ бештар ба маънии “тасвир” ё “андешаи зеҳнӣ” фаҳмида мешавад. Аммо дар тасавури аҳли мантиқ тасвир каломи муҳайял аст, ки он дорои маъниҳои образнок буда, бо унсурҳои тахайюл ва саноати бадеӣ орошта шудааст. Хоҷаи Тӯсӣ ин маъниро бо чунин андешаҳо асоснок мекунад: «Пас, моддаи шеър сухан аст ва сураташ ба наздики мутааххирон вазн ва қофия, ба наздики мантиқиён тахайюл» (5, с. 512).

Абдунабӣ Сатторзода ба ин нукта таъя намуда, ба чунин хулоса меояд: «Вақте ки муаллиф тахайюлро як ҷо бо вазн ва қофия ба сурати шеър нисбат медиҳад, ҷойи шак нест, ки манзури вай ва салафи бузургаш аз «тахайюл ва каломи муҳайял» ҳамон тасвири ҳунарий мебошад, на тасвири бадеӣ ба ҳайси як қуввати маҳсули равонӣ, ки он дар офариниши тасвири ҳунарий ширкат меварзад» (6, с. 126).

Тасвири ҳунарий ва тасвири бадеиро дар алоҳидагӣ ва дар вобастагӣ ҳам баррасӣ кардан мумкин аст. Абдунабӣ Сатторзода тасвири бадеиро «як қувваи маҳсули равонӣ» меҳисобад, ки он дар офариниши тасвири ҳунарий ширкат меварзад. Вале муҳаққиқ фарқи ин ду таъбирро дар шинохти тасвир дар адабиёт ё рассомӣ ва дигар анвон ҳунари ба назар намегирад. Ба андешаи мо, тасвири бадеӣ дар ҳама анвои ҳунари вақте бо қувваи хаёл орошта гардида, боиси ба вучуд омадани маъниҳои нав мегардад, ба ҳайси ҳунари шинохта мешавад. Бинобар ин, дар байни ин ду таъбир фарқ гузоштан як кӯшиши эътибори тасвири бадеиро қанор гузоштан мебошад. Оид ба “тасвири бадеӣ” ё “ифодаҳои шоирона” Аллома Шиблии Нуъмонӣ тавзеҳоти хеле равшан медиҳад ва онро аз «мусаввирии умумӣ» бартарӣ медиҳад. «Шоир аксаран фақат он чизҳоро бар мегирад ва аён мекунад, ки аз онҳо бар эҳсосоти мо асар

мекунад, яъне муҳаррики эҳсосотанд ва бақия чизхоро ӯ аз назар меандозад ва ё мубҳам мегузорад» (8, с. 10).

Хоҷа Насириддини Тӯсӣ дар «Асос-ул-иктибос» (5, с. 559) ва «Меъёр-ул-ашъор» (7, с. 422) дар қатори масъалаҳои муҳимтарини улуми адабиётшиносӣ, ба қонуниятҳои зотии адабиёти бадеӣ, усул, тахайюл ва монанди инҳо таваҷҷуҳи махсус зоҳир кардааст. Муҳокот яке аз масъалаҳои ба шеърӯ шоирӣ бахшидаи Хоҷаи Тӯсӣ буда, дар ин замина ӯ аввалин шуда хусусияти муҳокоти адабиёту хунаро муфассал ба миён мегузорад. Аз осори назарии асримиёнагии тоҷик маълум мешавад, ки доир ба муҳокот ё тақлид, таҷассуми ҳаёти воқеӣ будани адабиёти бадеӣ нахустин бор Арасту изҳори назар карда буд. Ин масъала минбаъд дар осори мутафаккирони асримиёнагии тоҷик, ба монанди Форобӣ, Ибни Сино ва Хоҷаи Тӯсӣ таъсир расонда, хосса тан, Насириддини Тӯсӣ бо таъсири ин мутафаккирон ба муҳокот ва чигунагии он хеле муфассал изҳори назар кардааст.

Маъноӣ луғавии муҳокот ҳикоят кардан ва ё бидуни зиёдӣ ва нуқсон ҳикоят кардан аз қавл ва ё феъли касе буда, маънии истилоҳии он ба маънии мушобихат бо чизест. Ин вожа дар забони арабӣ ва дар аксари асарҳои пажӯҳишӣ муродифӣ тақлид ва мушобихат ба чизе қор фармуда шудааст ва аз ин ҷиҳат Ибни Сино дар фасли дувуми фанни нуҳуми «Шифо» дар ин масъала сухан мекунад. Муҳокот, ки бо воситаи ҳаёлангезӣ дар тасаввуроти инсон шакл мегирад, яке аз қонуниятҳои асосии эҷоди бадеӣ мебошад. Ин мафҳум дар асарҳои ба илми мантиқ бахшидаи мутафаккирони асримиёнагии тоҷик мавқеи муҳим дорад. Он ҳамчун истилоҳи алоҳида ва мустақими адабию эстетикӣ буда, ба маъниҳои «намоиш», «таъсир», «акс», «инъикос», «таҷассум», «сурати бадеӣ» ва ниҳоят, «тақлид» истифода шудааст.

Ба андешаи аксари муҳаққиқон, «муҳокот» ба таъбири имрӯза «образ» буда, аз рӯйи таълимоти мутафаккирон хусусиятҳои «муҳокот» бо фаҳмиши «образ» наздик мебошанд. Муҳокот ҳамчун мақулаи улуми адабӣ ва мантиқӣ аз осори Арасту оғоз шуда, дар таълимоти мутафаккирони асримиёнагии Шарқ, ба монанди Форобӣ, Ибни Сино, Насириддини Тӯсӣ бо баъзе махсусиятҳои худ ташаккул ёфтааст.

Раҳими Муслмониён ду тарзи тасвири дар таълимоти мутафаккирони гузашта, аз ҷумла, аз рӯйи фаҳмиши Форобӣ нишон медиҳад. Абӯнасири Форобӣ «кизб»-ро аз зумраи калом бадеӣ доништа, онро бо хусусиятҳои зерин муаррифӣ менамояд: «Сухан ё дорӣ маъние мебошад, ё аз он маҳрум аст. Сухане, ки маънӣ дорад, ё сода мешавад, ё мураккаб. Сухани мураккаб ё муҳокимавӣ мешавад, ё намешавад. Аз (суханони) муҳокимавӣ баъзеашон категориявӣ мешаванд, дигарашон дурӯғ. Аз муҳокимаҳои категориявӣ баъзеашон ростанду дигарашон дурӯғ. Аз муҳокимаҳои дурӯғ баъзеашон ба фаҳми шунаванда чизро ворид месозанд, ки сухан дар бораи вай меравад, дигарашон имитатсияи ягон чизро. Ҳамин охириятарин муҳокимаҳои шоирона мебошанд» (1, с. 267).

Аз ин нигошта чунин маълум мешавад, ки Форобӣ ду хусусияти калом: ҳам муҳайял (қубӣ) ва ҳам имитатсияи чизе будани онро таъкид намудааст. Раҳим Муслмониён хусусияти муҳайялии каломро муфассал шарҳ медиҳад, вале дар нисбати имитатсияи чизе илова намекунад. Дар бораи истилоҳи «имитатсия» аз саҳифоти шабакаи байналмилалӣ Интернет маълумоти муҳтасар пайдо кардан мумкин аст. Аз рӯйи ин тавзеҳот, «имитатсия аз калимаи латинӣ (imitation) гирифта шуда, маънояш подражениа, яъне тақлид мебошад. Дар саноати театри, кино тақлиди овози ягон мавҷудотро имитатсия мегӯянд, ҳатто дар санъати кино тақдор ё тақлиди

овози вазиши бод, садои раъду барқ ва садои даҳшатноки дарёро низ ба имитатсия нисбат медиҳанд. Форобӣ ин намуд эҷодро низ як навъ ё як хусусияти муҳокот фаҳмидааст.

Ниҳоят, Хоча Насириддини Тӯсӣ дар фасли дувуми «Асос-ул-иктибос», ки «Дар таҳқиқи тахайюл ва муҳокот ва баёни вачҳи истеъмоли он» унвон дорад, дар асоси назариёти адабии гузаштагон мафҳуми муҳокот ва чигунагии онро таҳқиқ менамояд. ӯ, пеш аз ҳама, моҳияти муҳокотро дар он мебинад, ки ашё ё ҳодисаҳои тасвиршаванда бояд бо асли худ як набошанд. Ҳамзамон, ӯ нахустин бор таъриф ва меъёри таърифи муҳокотро дар таърихи афкори адабию эстетикӣ фарҳанги тоҷикон баён намудааст.

Раҳими Мусулмониён аз ин андешаҳои Хоча Насир истиқбол намуда, онҳоро як кӯшиши шинохти таълимоти Арасту доништа, чунин менигорад: «...дар ин маврид, ба ақидаи мо, муҳокот баробари ифодаи миллии Арасту мебошад, ки маънии тақлиду пайравиро дорад, аммо на тақлиди нусхабардорию» (4, с. 125).

Яъне, нигориши ҳаводис ё ашё тарзе бояд сурат гирад, ки хонанда аз шинохти он, пеш аз ҳама, мутаассир шуда, нисбат ба он тавачҷуҳи худро зиёд намояд. Дар ин ҳолат ҳунари суҳанофаринӣ ва маъниофарини шоир ё нависанда бояд ба дараҷае бошад, ки табиатро дар назари хонанда барҷаста тасвир кунад. Қобилияти таъсирбахшӣ ва гуворои суҳан маҳз ба василаи образнокии он ба вучуд меояд. Хоча Насириддини Тӯсӣ дар «Асос-ул-иктибос» ба ин маънӣ ишора карда, чунин менигорад: «Муҳокот – лазиз бувад аз чихати таваҳҳуми иқтидор бар эҷоди чизе ва аз чихати тахайюл амре ғариб ва ба ин сабаб муҳокоти суvari қабех ва мустаҳрақ ҳам лазиз бувад» (5, с. 516).

Ҳар гуна тасвир қобилияти таъсир расондан дорад бар нафси хонанда, аммо дараҷаи таъсири он бар ҳар чинси адабӣ гуногун бувад. Масалан, таъсири суҳан ва маънӣ дар ҳаҷву мазҳака баландтар бувад, зеро дар онҳо тахайюл воқеътар ва равшантар аст. Инро ҳам Хочаи Тӯсӣ хеле ба маврид ба мушоҳида гирифта менигорад: «Ва муҳокоти шеърӣ ба таҳсину танбеҳ лазизтар ояд, чунон ки дар мадҳу ҳаҷв афтад. (5, с. 516).

Насириддини Тӯсӣ се василаи муҳокоти шеърро ба мушоҳида мегирад:

1. Ба лаҳн ва нағма, чи ҳар нағмате муҳокоти ҳоле кунад, монанди нағмати дурушт, ки муҳокоти ғазаб кунад ва нағмати ҳазин, ки муҳокоти ҳузн кунанд. Яъне, Хочаи Тӯсӣ зимни ин василаи эҷоби муҳокот ба он далолат кунад, ки «ба лаҳни муносиб ривоят кунанд».

2. Ба вазн, ки ҳам муҳокоти аҳвол кунад ва ба ин сабаб муктазои инфийлол бошад дар нуфус, чи вазне бошад, ки эҷоби тайш кунад ва вазне бошад, ки эҷоби виқор кунад.

Дар ҳақиқат, рӯҳия ё оҳанги шеър, ба таъбири дигар, мусиқии шеър ба вазни он иртиботи қавӣ дорад. Аз ҳамин сабаб Хочаи Тӯсӣ ҳар вазъи рӯҳияи инсониро вобастаи вазни ҳоссе медонад. Парвиз Нотили Хонларӣ дар рисолаи “Вазни шеъри форсӣ” дарозию кӯтоҳии мисраъҳоро дар шеър ба рӯҳияи инсонӣ вобаста доништааст, ки бесабаб нест.

3. Ба нафси калом мухайял чи тахайюли муҳокот бувад ва шеър на муҳокоти мавҷуд танҳо кунад, бал гоҳ бувад, ки муҳокоти ғайримавҷуд кунад. Дар ин нукта Тӯсӣ аз муҳокоти ғайримавҷуд тасвир ва образнокии каломро дар назар дорад. Барои мисол, Хоча Насириддини Тӯсӣ мисоле меорад, ки матлабро хеле равшан нишон

медихад. Ё аз эҷоди фориг бошад ва дар ӯ асаре аз он монда тасвир кунад. Хоҷа ҳолатеро дар назар дорад, ки эҷодкор баъд аз тамошои ягон манзара таассуроти худро бо обуранги бадеӣ ба риштаи тасвир кашида бошад.

Масъалаи мутобиқати муҳокот дар шеър дар назари Хоҷаи Тӯсӣ хеле муҳим буда, онро дар се ҳолат ироа медорад: «Ва ғараз аз муҳокот мутобиқат бувад бар яке аз се чиз: ё мучаррад, ё мақорини таҳсин, ё мақорини тақбех. Ва мутобиқати мучаррад монанди муҳокоти наққош бувад сурати маҳсусро ва ба таҳсин монанди муҳокоти ӯ сурати фариштаро ва ба тақбех монанди муҳокоти ӯ бувад девро (5, 516). Аз ин се навъ муҳокот ду навъаш ба таҳсин ва ба тақбех бинобар ба василаи тахайюл эҷод шудан лазиз ва тағйирбахш бувад. Хоҷаи Тӯсӣ инро худ таъкидан гӯяд: «Ва муҳокоти шеърӣ ба таҳсину тақбех лазизтар ояд, чунон ки дар мадҳу ҳачв афтад. Ва нуфуси хайра ба муҳокоти таҳсин моилтар бувад ва шарира ба зиддаш» (5, с. 517).

Ба андешаи Насириддини Тӯсӣ, муҳокоти шеърӣ ба ду тарик таҳия шавад: истидлол ва иштимол. Истидлол аз ҳоли як шабех бар ҳоли дигар шабех далел созанд. Ва иштимол, чунон ки чизе фаро намоянд ва чизе дигар хоҳанд. Масалан, ҳазин намоянд ва чизе дигар хоҳанд.

Хоҷаи Тӯсӣ сабаби муҳокотро дар се чиз мебинад: табъ, одоб, санъат. Зеро ин се чиз боиси барангехтани эҳсоси инсонӣ гардида, барои ба вучуд омадани ҳар гуна амал ё муносибат бошанд. Аз ҳамин назар Тӯсӣ онҳоро боиси зуҳури муҳокот дар шиноҳти муъҷизоти табиат меҳисобад.

Ҳодисаи бағоят қолиби диққат аст, ки Хоҷа Насир дар бораи хусусияти муҳокоти (тақлидӣ-инъикосии) адабиёту санъат муфассалан таваккуф карда, фикрҳои қолибе баён намудааст. Мувофиқи сарчашмаҳои назарии то ба мо расида маълум мегардад, ки доир ба тақлид - инъикоси ҳаёти воқеӣ будани адабиёти бадеӣ нахустин маротиба донишманди бузурги Юнони бостон Арасту изҳори ақида намуда буд. Оид ба ин масъала агар Ибни Сино баъзе ишораҳои иҷмолӣ карда бошад, Хоҷа Насир батафсил таваккуф намудааст. Хоҷа Насир дар бораи чигунагии хусусияти аслии муҳокот сухан ронда, шартӣ асосии онро дар он мебинад, ки “чизи тасвиршуда айнан мисли асли худ набошад, чунонки тасвири ҳайвон аз ҳайвони зинда фарқ дорад” (5, с. 517).

Хоҷа Насир сабаби муҳокотро дар ду чиз: табъ ва сурати зоҳирӣ мебинад: “Ва сабаби муҳокот ё табъ бувад, чунон ки дар баъзе ҳайвонот, ки муҳокоти овозӣ кунанд, монанди тутӣ, ё муҳокоти шамоилӣ кунанд” (5, с. 516). Сабабро муаллиф дар одат ва саноат дидааст. Ӯ мегӯяд: “Ва сабаб одот бувад, чунон ки дар баҳре мардумон, ки ба одамон бар муҳокот қодир шаванд, мавҷуд бошад, ё саноат бувад, монанди тасвир ва шеър ва ғайри он” (5, с. 516).

Хоҷа Насир муҳокотро натиҷаи мутобиқати се чиз медонад, ки онҳо иборатанд, аз мучаррад, ё муқорини таҳсин, ё муқорини тақбех” (5, с. 517). Барои тавзеҳи фикри худ Хоҷа Насир мисол низ овардааст, чунон чи: “Ва мутобиқати мучаррад, монанди муҳокоти наққош бувад сурате маҳсусро; ва таҳсин, монанди муҳокоти ӯ сурати фариштаро; ва тақбех, монанди муҳокоти ӯ бувад девро” (5, с. 517).

Аз ин суханони Насриддини Тӯсӣ маълум мегардад, ки ӯ бо ин назар ва мушоҳидаҳои худ ақидаи Арастуро оид ба инъикоси бадеӣ низ такмил додааст.

Қобили зикр аст, ки Хоҷа Насир оид ба муҳокоти таҳсинӣ ва тақбехӣ, ки ба мадҳу ҳачв хос мебошанд, бештар сухан меронад. “Ва муҳокоти шеърӣ, – навиштааст Хоҷа Насир, – ба таҳсину тақбех лазизтар ояд, чунон ки дар мадҳу ҳачв афтад” (5, с.

517). Ва дар идомаи ин тавзеҳот Хоҷа хусусияти инҳоро нишон медиҳад, ба ин сурат: “нуфуси хайра ба муҳокоти таҳсинӣ моилтар бувад ва шарира ба зиддаш” (5, с.517).

Хоҷа ин ақидаи худро дар истифодаи санооти бадеӣ месанҷад: “Ва бошад, ки истиорат ба мумкинот бувад, чунон ки аз “бӯйи хуш” ва “бӯйи мушк”. Ва бошад, ки аз муҳолот бувад, чунон ки гӯянд: “забони ҳол” ва “чашми дил” (5, с.517).

Мувофиқи ишораи Хоҷа Насир, агар суҳанвар аз доираи мумкинот хеле дур шавад, суҳани ӯ ба ҳуруф оид мешавад. Муаллиф навиштааст: “Ва он чи муштамил бувад бар удул аз мумкинот ба маҳол, онро хурофот хонанд” (5, с.517). Аммо на ҳар як муҳокоти муҳол хурофот аст, балки бисёр меафтад, ки чунин муҳокот хушу лазиз аст ва бино бар ин, “...аз шеър ҳар чӣ бадурӯғтар, зеботар гуфтаанд, ки ин ҳикматро дар асри XI дучор карда будем. Хоҷа Насир навиштааст: “Ва бошад, ки мустамлеҳтар шумаранд. Ва ба ин сабаб гуфтаанд: аҳсан-уш-шеър акзабуху” (5, с.517).

Ба ин тариқ, Хоҷа Насириддини Тӯсӣ, аз як тараф, таърифи шеърро пурратару мукамалтар намуда бошад, аз тарафи дигар, хусусияти хаёлангезии каломи бадеӣ, инчунин, хусусияти тақлидӣ-инъикосии адабиёти бадеиро муфассалан баён карда ва аз тарафи сеюм, ҳудуди тарзҳои тасвири реалистӣ ва романтикиро то андозае равшан намудааст.

Пайнавишт:

1. *Ал-Фаробӣ. Рисолат фӣ қавонини саноат-уш шеърӣ / Ал-Фаробӣ. - Рома, 1937. – 65 с.*
2. *Зарринқуб, Абдулҳусайн. Шеърӣ бедурӯғ, шеърӣ бениқоб. – Техрон: Интишороти байналмилалии ал-Ҳудо, 1372. – 588 с.*
3. *Кадкани, Муҳаммад Ризо Шафеӣ. Суварӣ хиёл дар шеърӣ форсӣ. – Техрон, 1308. – 682 с.*
4. *Мусулмониён, Раҳим. Шеър дар сарҷаи маҳол назарӣ. – Техрон, 1377. – 256 с.*
5. *Тӯсӣ, Хоҷа Насириддин Абӯҷаъфар Муҳаммад ибн Ҳасан. Асос-ул-иқтибос. – Тасхеҳи Азизуллои Ализода. – Техрон: Фирдавс, 1389. – 559 с.*
6. *Сатторзода, А. Кӯҳна ва нав / Сатторзода, А. – Душанбе: Адиб, 2004. – 253 с.*
7. *Шеър ва шоирӣ дар осори Хоҷа Насириддини Тӯсӣ. – Ба инзими маҷмӯат ашъори форсӣ Хоҷа Насир ва матни комили «Меъёр-ул-ашъор». – Техрон, 1370. – 422 с.*
8. *Шибли Нӯмони Ҳиндӣ. Шеър-ул-аҷам. Тарҷумаи Саъид Муҳаммад Тақӣ Фаҳри Дои Гелонӣ. Чопи дувум, қ.1-4. – Техрон, 1325.*

Reference Literature:

1. *Al-Farabi. The Treatise on Poetry Law // Al-Farabi. – Roma, 1937. – 65 pp.*
2. *Zarrinkub, Abdulkhusayn. Truthful Poems, those ones without Embellishment. – Tehran: Al-Hudo, 1372 hijra. – 588 pp.*
3. *Kadkani, Muhammad Rizo Shafei. Image in Persian Poetry. – Tehran, 1308hijra. – 682 pp.*
4. *Musulmoniyon, Rakhim. Poetry in Theoretical Originals. – Tehran, 1377. – 256 pp.*
5. *Tusi, Khodja Nasiruddin Abudjafar Muhammad ibn Hasan. The Grounds of Sequences. Under the editorship of Azizullo Alizoda. – Tehran: Eden, 1377hijra. – 256 pp.*
6. *Sattorzoda A. The Old and the New // A. Sattorzoda. – Dushanbe: Man-of-Letters, 2004. – 253 pp.*
7. *Khodja Nasiruddin Tusi Speaking about Poetry and Versification. With addition of Persian poems by Khodja Nasir and the complete text of “Meyor-ul-Ashor” (certain number of poems). – Tehran, 1370. – 422 pp.*
8. *Shibli Numoni Hindi. Poetry in Adjam. Translated by Said Mukhammadtaki Fikhr Doi Ghilani. The second edition. VV.1-4. – Tehran, 1325hijra.*